

PODRIVANJE DEMOKRATIJE • *VOL 5:*

MANIPULACIJA INFORMACIJAMA



AKCIJA ^{CDT}



PODRIVANJE DEMOKRATIJE • VOL 5:

MANIPULACIJA INFORMACIJAMA

Autori/ke: Darvin Murić, Marko Vukajlović, Milica Kovačević, Nina Đuranović

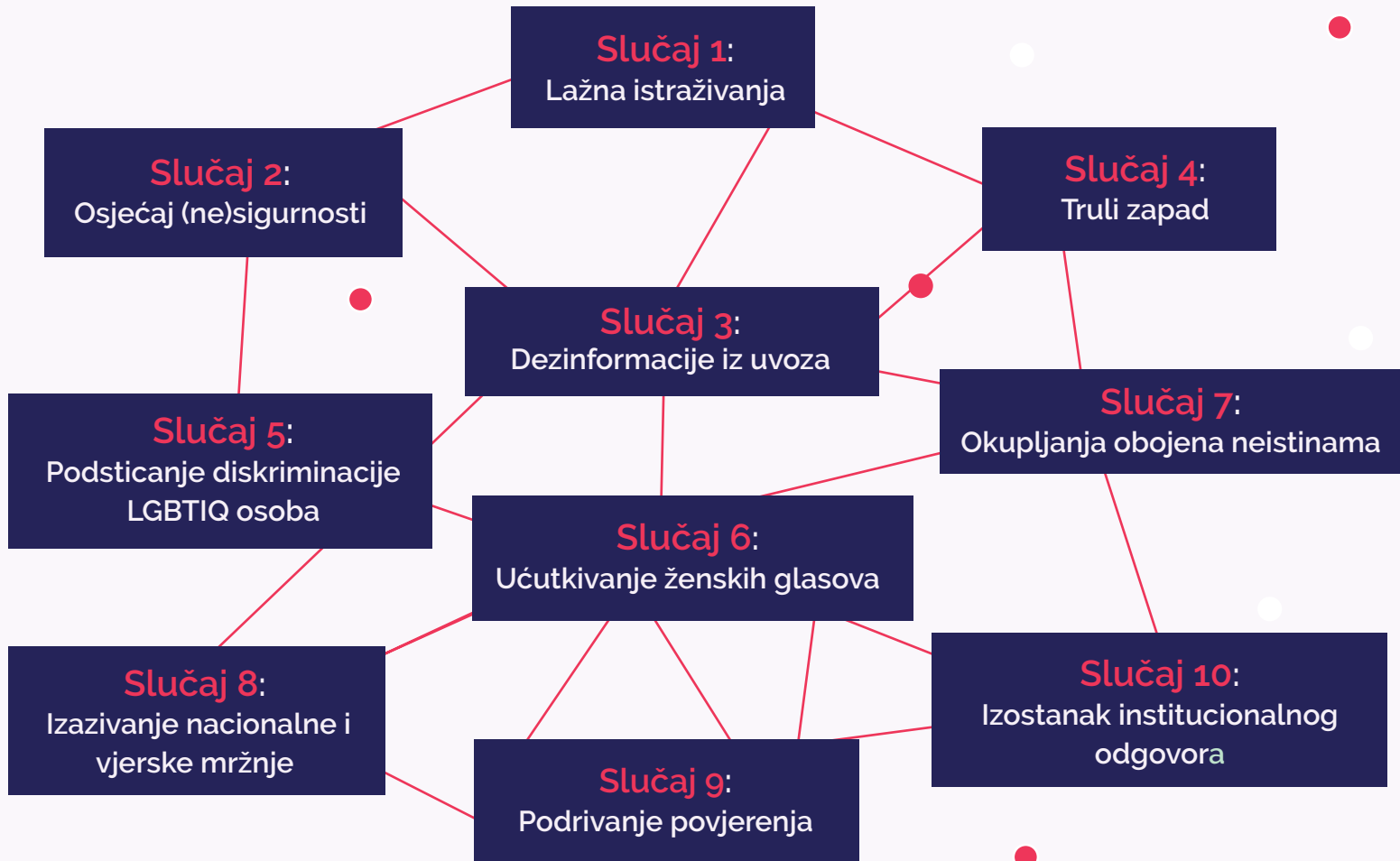
18.12.2022., Podgorica

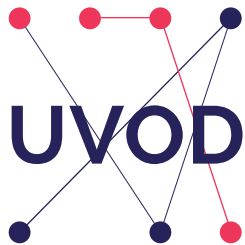


CENTAR ZA
DEMOKRATSKU
TRANZICIJU

AKCIJA ^{CDT}







UVOD

Pred vama je peta publikacija iz serijala "Podrivanje demokracije u Crnoj Gori", u okviru kojeg, u nekoliko nastavaka, opisujemo ključne probleme zemlje u ispunjavanju političkih kriterijuma za članstvo u Evropskoj uniji (EU) i uspostavljanju i odbrani elementarnih načela demokracije.

Peti dio posvećujemo problemu dezinformacija, iz perspektive pogubnog uticaja koji ova pojava ima na demokratiju i ljudska prava.

Već čitavu deceniju brojni stručnjaci iz vlada demokratskih zemalja, akademske zajednice, civilnog društva, stručnjaci iz tehnološke industrije pokušavaju da pronađu načine za suprotstavljanje dezinformacijama i stranoj propagandi. Ove aktivnosti su se intenzivirale nakon ruske okupacije Krima, koja je označila početak ruske dezinformacione ofanzive i američkih predsjedničkih izbora 2016. godine, koji su pokazali da dezinformacije mogu naškoditi i najsnažnijim demokratijama. Pandemija koronavirusa je pokazala da su dezinformacije "globalna zaraza", a agresija Rusije na Ukrajinu praćena lažnim vijestima i propagandom je ponukala Zapad da podigne sve štitove i ubrzano traga za rješenjima za odbranu svojih društava od negativnog uticaja dezinformacija.

Za sve to vrijeme Crna Gora još nije uspjela ni da se suoči s problemom, a kamoli da počne da mu se suprotstavlja. Država još nema niti jedan strateški dokument koji se bavi dezinformacijama, niti je pokušala da uvede bilo koji zaštitni mehanizam u

svoje medijsko, izborna ili krivično zakonodavstvo. Centri političke moći ili stoje iza dezinformacionih i propagandnih kampanja, ili ih podržavaju i koriste za ispunjavanje svojih ciljeva. Verbalna osuda ovog problema dolazi samo kao zgodna optužba protiv političkih protivnika, ili etiketa koju treba zalijepiti mediju čijim izvještavanjem političari nijesu zadovoljni. U 2022. godini se predlažu zakoni koji kao da su pisani u doba prije interneta, a borba protiv dezinformacija i razvoj medijske pismenosti se prepuštaju malobrojnim inicijativama civilnog društva.

U međuvremenu, dezinformacije svakog dana ostavljaju posljedice na našu društvenu koheziju i demokratske procese. U nedavno usvojenoj Deklaraciji iz Tirane se apostrofiraju da strane manipulacije sa informacijama i uplitanja, uključujući dezinformacije i druge hibridne prijetnje pokušavaju ugroziti stabilnost regiona, njegove demokratske procese i perspektivu u EU.¹

U relevantnim istraživanjima² se ukazuje na to da dezinformacije negativno utiču na ljudska prava i umanjuju kvalitet demokratije. One utiču na slobodu misli, koja obuhvata i

pravo da se nečijim mišljenjem ne manipuliše i na njega neželjeno utiče. Dezinformacije utiču na pravo na privatnost, na slobodu izražavanja, i na pravo učešća u javnim poslovima – izborna pravo čiji je esencijalni dio pravo na informisani izbor. Dezinformacije utiču na povjerenje u demokratiju, u institucije, na ishod izbora, na društvenu polarizaciju i političku radikalizaciju.

Jasno je da se društvo mora štititi od dezinformacija, ali ta zaštita mora biti vrlo pažljivo dizajnirana, da ona sama ne bi ugrozila demokratiju i ljudska prava. Crna Gora se još nije usudila napraviti ni prvi korak.

Kroz 10 simboličnih primjera prikazujemo razorni uticaj dezinformacija i propagande na demokratske procese, povjerenje u institucije, zaštitu ljudskih prava i stabilnost i sigurnost koje su neophodni preduslovi za reforme i razvoj društva.

Serijalom "Podrivanje demokratije" želimo pokrenuti ljude na razmišljanje i aktivizam. Zato, ostajemo otvoreni za sve sugestije i dobronamjerne i konstruktivne kritike našeg rada pa i ove publikacije.

¹ Deklaracija iz Tirane, Zvaničnici EU i Zapadnog Balkana, 06.12.2022.

² Carme Colomina, Héctor Sánchez Margalef, Richard Youngs, Kate Jones, *The impact of disinformation on democratic processes and human rights in the world*, Evropska unija, 2021.

Slučaj 1: Lažna istraživanja

Uticaj na izbore kroz dezinformacione kampanje je jedan od najrasprostranjenijih fenomena. On se u Crnoj Gori sprovodi preko društvenih medija, desničarskih portala, jednokratnih portala formiranih pred izbore, ali i kroz domaće i regionalne medije. Pristupi i narativi su brojni, a jedan od najzastupljenijih oblika manipulacije crnogorskim biračima posljednjih godina je plasiranje lažnih rezultata istraživanja javnog mnjenja.

Istraživanja javnog mnjenja su odraz stavova građana u određenom trenutku, međutim nerijetko imaju moć i da utiču na te stavove, naročito u predizbornom periodu. Fingirani rezultati istraživanja, sa pretenzijom da utiču na svijest birača i odluku kome će povjeriti glas, a samim tim i na ishod izbora, neposredno urušavaju povjerenje u izborni proces i suštinu demokratskih načela.

Tako se tokom kampanje za parlamentarne izbore 2020. godine ustalila praksa odabira neke od prepoznatljivih istraživačkih agencija ili organizacija kao navodnog autora istraživanja javnog mnjenja, kako bi se obezbijedio kredibilitet podataka.³ Slična praksa se ponovila i 2021. pred izbore u

Nikšiću⁴, kada ni nakon demantovanja informacije predstavnika agencije kojoj su tada pripisani netačni podaci, portali koji zagovaraju određenu političku opciju nijesu ispravili prethodno objavljenu vijest o navodnim rejtinzima.⁵

Lokalni izbori u 14 crnogorskih opština 2022. godine iznjedrili su nekoliko noviteta. Tokom predizborne kampanje, politička partija je na svojim zvaničnim komunikacionim kanalima objavila istraživanje izbornih preferencija na lokalnom nivou u Budvi, za koje se ispostavilo da uopšte nije ni rađeno.⁶ Osim fabrikovanja istraživanja javnog mnjenja, izmišljaju se i njihovi autori. Logika je osmisliti pretenciozni naziv koji bi trebalo da zvuči dovoljno ubjedljivo da opravda rezultate istraživanja. Tako, svaki izborni proces revitalizuje rad Centra samostalnih istraživača⁷ čija su prethodna postignuća mimo konteksta izbora nepoznata javnosti. Ovi podaci su u toku izborne ćutnje našli put i do tradicionalnih medija, a nadležni organi su ostali nijemi kršenje zakona.⁸

³ Jelena Popović, "Istraživanje koje kruži društvenim mrežama nije IPSOS-ovo", *Raskrinkavanje.me*, 24.08.2020.

⁴ Tijana Velimirović, "Nastavlja se prljava kampanja: Još jedno lažno istraživanje o izborima u Nikšiću", *Raskrinkavanje.me*, 14.03.2021.

⁵ Darwin Murić, "Novo lažno istraživanje, ovoga puta o izborima u Nikšiću", *Raskrinkavanje.me*, 29.11.2022.

⁶ Darwin Murić, "SNP objavio nepostojeće istraživanje javnog mnjenja", *Raskrinkavanje.me*, 17.10.2022.

⁷ "CSI: DPS gubi Podgoricu, DF predvodi novu vlast", *Volim Podgoricu*, 16.10.2022.

⁸ Centar za demokratsku tranziciju, Tviter nalog, 17.10.2022. Dostupno na: https://twitter.com/CDT_CrnaGora/status/1581906557650239488

Ovi lažni podaci su najčešće objavljeni u posljednjim danima kampanje, pa je ova praksa otkrila nedostatnost zakona koji uređuje pravila oglašavanja u tom periodu. Političarima i drugim akterima koji su zainteresovani za manipulisanje izbornim procesom prepušteni su internet i društvene mreže kao prostor za manevre, jer Zakon o izboru odbornika i poslanika zabranjuje objavljivanje rezultata ispitivanja javnog mnjenja isključivo u medijima.⁹ Pored toga, internet portali su u Crnoj Gori jedno veliko neregulisano područje, što se koristi za objavljivanje sumnjivih istraživanja iz kojih se ne zna ko stoji i kako su rađena, budući da za razliku od audiovizuelnih medija portale niko ne kontroliše.

Slučaj 2: Osjećaj (ne)sigurnosti

I dok izbori u nekim državama predstavljaju "praznik demokratije", u Crnoj Gori se može reći da se uglavnom radi o sudnjem danu. Barem ako je suditi po medijskim naslovima

⁹ Zakon o izboru odbornika i poslanika, *Službeni list Crne Gore* 16/2000, 9/2001, 41/2002, 46/2002, 45/2004, 48/2006, 56/2006, 46/2011, 14/2014, 47/2014, 60/2017, 10/2018, 109/2020, član 63.

atmosferi koja vlada uoči, na dan održavanja, pa i nakon izbornog dana.

Taktike dezinformatora su različite, nekad dezinformacija treba da isprovocira, nekad da mobilise, nekad da parališe, ali zajednički imenilac im može biti poigravanje sa strahovima građana. Ove dezinformacije utiču na opredjeljenje građana i trajno podrivaju demokratski legitimitet izbora ostavljajući trag sumnje da li demokratske institucije zaista dobro reflektuju izbore građana.

U toku parlamentarnih izbora 2020. godine na društvenim mrežama i pojedinim regionalnim medijima, dijeljena su upozorenja građanima¹⁰ da se političke partije iz crnogorske vlasti pripremaju na napad, da spremaju atentat na građane i da su u ovoj svojoj namjeri angažovali i policiju¹¹ i pripadnike vatrogasne jedinice¹² – sve u cilju da spriječe potencijalne pobune koje bi se mogle dogoditi od strane crnogorskih građana. U tenzičnim danima nakon parlamentarnih izbora pojavila se nova novinarska bomba – da

¹⁰ Milica Kovačević, "Najavljenih incidenata u izbornoj noći nije bilo", *Rasrinkavanje.me*, 03.09.2020.

¹¹ Tijana Velimirović, "U Budvi nije bilo haosa tokom izbornog dana", *Rasrinkavanje.me*, 03.03.2020.

¹² Tijana Velimirović, "Lažna vijest o podgoričkim vatrogascima", *Rasrinkavanje.me*, 03.09.2020.

huligani i batinaši iz Hrvatske stižu u grupama u Crnu Goru kako bi odbranili vlast poraženog DPS-a¹³. Kako se sve to odigravalo u vrijeme održavanja velikog skupa na glavnom gradskom trgu u Podgorici, ovakva informacija mogla je da izazove pometnju. Ipak, nakon skupa, policija je izašla sa podacima i kratkim saopštenjem¹⁴ da tokom i nakon okupljanja nije zabilježen nijedan incident.

Pred lokalne izbore u Nikšiću 2021. uticajni regionalni tabloidi su nas plašili da će na dan izbora biti isključena struja na glasačkim mjestima¹⁵, a najavljivani su i neredi na biračkim mjestima u Nikšiću i "opasnih 300 momaka" koji bi poništili volju građana¹⁶. Podizanje tenzija je nastavljeno i tokom izbornog dana, lažnim vijestima o privođenju poslanika¹⁷, neistinama o incidentima na biračkim mjestima¹⁸, i lažnim navodima o kupovini glasova¹⁹, koje je demantovala policija.

¹³ Tijana Velimirović, "Laži o hrvatskim huliganima i neredima u Crnoj Gori", *Raskrinkavanje.me*, 09.09.2020.

¹⁴ Uprava policije Crne Gore, Tviter nalog, 06.09.2020. Dostupno na: <https://twitter.com/PolicijaCG/status/1302707507018727425>

¹⁵ Darvin Murić, "Sklopka ostala uključena: Đukanović nije ugasio struju u Nikšiću", *Raskrinkavanje.me*, 17.03.2021.

¹⁶ Darvin Murić, "Nepostojećih 300" nije poništilo izbornu volju u Nikšiću", *Raskrinkavanje.me*, 16.03.2021.

¹⁷ Darvin Murić, "Poslanik DF-a nije priveden jer se pozvao na poslanički imunitet", *Raskrinkavanje.me*, 15.03.2021.

¹⁸ Darvin Murić, "Neistine o incidentima u Dragovoj Luci", *Raskrinkavanje.me*, 15.03.2021.

¹⁹ Darvin Murić, "Pretnje pokazao: Lokal "Arkade" izborni štab a ne mjesto gdje se kupuju glasovi", *Raskrinkavanje.me*, 15.03.2021.

Iako su i lokalne izbore 2022. pratile dezinformacije, za razliku od prethodnih izbornih ciklusa, regionalni kreatori dezinformacija su odustali od kampanje izazivanja osjećaja nesigurnosti. Na to ih sigurno nije navela neka reakcija ili politika države Crne Gore jer ne postoji. Ko ima moć da "primiri" tabloide u Srbiji svima je poznato.

Slučaj 3: Dezinformacije iz uvoza

Politički i društveni ambijent u Crnoj Gori nerijetko je pod uticajem različitih struktura iz regiona i šire. Takvo stanje se najbolje očitava pred i u toku izbornih ciklusa. Tako smo imali priliku da svjedočimo podršci koju uživaju albanske nacionalne partije²⁰, a kojima se na raspolaganje stavlja vlada Albanije, slično je i sa partijama koje zastupaju interese Hrvata u Crnoj Gori²¹. Ipak, najdalje seže uticaj iz Srbije, koji pored svakodnevnih izjava zvaničnika nastupa i kroz srpske medije, koji su bliski vlastima u Beogradu. Sa naslovnica tabloida i iz televizijskih

²⁰ "Gradonačelnik Tirane pozvao Albance da glasaju za Albansku listu", *Cafe del Montenegro*, 19.08.2020.

²¹ "Plenković - podržavamo HGI i želimo uspjeh na izborima", *Radio Dux*, 26.08.2020.

formata često se može očitati podrška političkim favoritima srpskih vlasti, ali i strahovita kampanja protiv svih koji ne stoje na linijama srpske nacionalne politike. Pored regiona, godina ma su sveprisutne i dezinformacije i propaganda iz Rusije.

Međutim, nijesu izbori jedino vrijeme kad dezinformacije iz Srbije utiču na stavove građana i hrane nestabilnost u Crnoj Gori. Prema svim istraživanjima platforme Raskrinkavanje.me, koja se rade od 2018. godine, na top listi izvora dezinformacija u Crnoj Gori su pored društvenih mreža i par desničarskih portala uvijek uticajni tabloidi i mediji bliski vlasti u Srbiji.

Jedan od omiljenih narativa srpskih tabloida o Crnoj Gori je onaj o ugroženosti srpskog naroda i crkve, i zavjeri protiv Srbije koja se koordinira iz Crne Gore. Ovaj narativ se može opisati čitavim nizom primjera, od toga da se u Crnoj Gori prave liste Srba za odstrijel²², preko lažnih najava protjerivanja Srba iz Crne Gore²³ ili sa Cetinja²⁴, teorija zavjere o obavještajnim aktivnostima protiv Srbije²⁵, dezinformacija

²² Jelena Gardović, "Portal Analitika nije napravio listu Srba za odstrijel", *Raskrinkavanje.me*, 12.01.2022.

²³ Nina Đuranović, "Đukanović nije prijetio Srbima iz Crne Gore protjerivanjem", *Raskrinkavanje.me*, 12.09.2022.

²⁴ Tjiana Velimirović, "Potpredsjednica Gradanskog pokreta URA nije rekla da Srbi nema ju šta da traže na Cetinju", *Raskrinkavanje.me*, 08.09.2021.

²⁵ Tjiana Velimirović, "Srbija nije na meti špijuna niti će ih NATO prislušivati iz Podgorice", *Raskrinkavanje.me*, 30.07.2021.

o progonu srpskih pisaca iz udžbenika²⁶, pripremi napada na turiste iz Srbije²⁷, zatvaranja granica za građane Srbije²⁸ i slično.

Osim sopstvene proizvodnje, srpska medijska scena je regionalni centar za preradu kremaljskih dezinformacija, njihovo prevođenje i prilagođavanje za šire tržište zajedničkog regionalnog jezika. U Srbiji zvanično operišu propagandistički ruski mediji poput Sputnika i RT, ali je osim toga uspostavljena snažna i sveobuhvatna infrastruktura koja omogućava da propaganda i dezinformacije Kremlja lako dolaze do miliona čitalaca u regionu, uključujući i Crnu Goru.

U prvih 150 dana od početka ruske agresije na Ukrajinu, regionalna mreža za provjeru činjenica SEEChek čiji je Raskrinkavanje.me član, zabilježila je više od 1500 dezinformacija na prostoru Zapadnog Balkana na ovu temu. To su uglavnom proruski narativi koji imaju za cilj da Ukrajinu prikažu kao „nacističku“ zemlju, dok Rusiju predstavljaju kao zemlju koja dolazi u pomoć građanima i građankama Ukra-

²⁶ Darvin Murić, "Reciklirana dezinformacija – srpski pisci nijesu izbačeni iz školskog programa", *Raskrinkavanje.me*, 25.02.2022.

²⁷ Tjiana Velimirović, "Navijači Budućnosti nijesu privođeni, niti su spremali napade na turiste iz Srbije", *Raskrinkavanje.me*, 03.06.2020.

²⁸ Milica Kovačević, "Crna Gora još ne otvara granice zbog broja zaraženih, a ne zbog politike", *Raskrinkavanje.me*, 29.05.2020.

jine. Neki od dominantnih pro-ruskih narativa su pravdanje invazije optuživanjem Ukrajine za nacizam, proizvodnju biološkog, posjedovanje hemijskog i nuklearnog oružja, planiranje napada na Ruse, zatim optuživanjem Zapada zbog prisustva NATO-a, te već dobro poznatim korištenjem manipulativne terminologije poput fraza „specijalna operacija“ ili „kontraofanziva“. Proukrajinske dezinformacije koje su novinari/ke portala SEE Check mreže primijetili/e uglavnom služe širenju neutemeljenih priča o herojstvima ukrajinske vojske i civila. Analiza ukazuje da su mediji iz Srbije najčešći izvori dezinformacija za čitav region, a među njima dominiraju tabloidi naklonjeni vlastima u toj zemlji.²⁹

Osim direktnih upliva spolja, potencijal za širenje dezinformacija i propagande leži u vlasničkoj strukturi medija koji su registrovani u Crnoj Gori. Prema istraživanju CDT-a³⁰, četiri od pet televizija sa nacionalnom pokrivenošću su u vlasništvu ljudi iz druge zemlje, samo jedan³¹ od tri dnevna lista je u vlasništvu crnogorske kompanije, dok je situacija sa radio stanicama³² nešto bolja. Za najveću brigu ostaje vlasništvo

²⁹ Darvin Murić, "Za 150 dana rata u Ukrajini zabilježeno više od 1.500 dezinformacija", *Raskrinkavanje.me*, 04.08.2022.

³⁰ "Čiji su "naši" mediji? (Prvi dio: Čije su "naše" televizije)", *Centar za demokratsku tranziciju*, 2022.

³¹ "Čiji su "naši" mediji? (Drugi dio: Čiji su "naši" štampani i onlajn mediji)", *Centar za demokratsku tranziciju*, 2022.

³² "Čiji su "naši" mediji? (Treći dio: Signali stižu spolja)", *Centar za demokratsku tranziciju*, 2022.

nad portalima, jer je to polje pravno neregulisano. Najuticajniji su već u stranom vlasništvu (srpskom i grčkom), dok se ostalim ili ne može ući u trag, ili su jednostavno neregistrovani, kao što je slučaj sa portalom IN4S, koji širi propagandu i dezinformacije praktično na dnevnom nivou.

Slučaj 4: Truli Zapad

Stremljenje ka evropskim i evroatlantskim integracijama je ugrađeno u sve važne propise i strateške dokumente Crne Gore, počev od preambule Ustava. Zapadna orijentacija države nije samo pitanje vanjskopolitičkih partnerstava, već je iskaz stremljenja Crne Gore ka dostizanju vrijednosti liberalne demokratije. Zbog toga antievropski i generalno anti-zapadni narativi zapravo duboko podrivaju odnos građana prema demokratskim vrijednostima i slobodama.

Stranice na društvenim mrežama, kao i desničarski prosrpski i proruski mediji u kontinuitetu godinama šire anti-zapadni sentiment i podrivaju povjerenje u EU, NATO i zapadne zemlje.

Zapad je na tim kanalima komunikacije opisan kao nastran³³ i protivan³⁴ "tradicionalnim vrijednostima". Evropska unija se kontinuirano predstavlja kao slaba i pred raspadom³⁵, a u vremenu energetske krize izazvane agresijom Rusije na Ukrajinu prijeti joj katastrofa³⁶ i život u mraku i bez struje³⁷. U najtežim mjesecima pandemije ovi su mediji veličali dostignuća i pomoć Kine i Rusije, a dezinformisali da je EU okrenula leđa Balkanu zabranom izvoza medicinske opreme³⁸ i svojim članicama kroz zabranu humanitarnih letova iz Rusije³⁹, ali i prijetila Srbiji zbog zahvalnosti Kini i Rusiji⁴⁰. U ovom narativu je odgovor EU na pandemiju opisan kao slab i neorganizovan, dok su se hvalile autoritarne prakse Kine i Rusije kao model za kontrolu epidemije. Prema pisanju dezinformatora, uslov za članstvo u EU je čipovanje⁴¹, EU brani

³³ Marko Vukajlović, "Da li se pedofilija zaista promovise na zapadu?", *Raskrinkavanje.me*, 22.08.2022.

³⁴ Darvin Murić, "Netačni navodi o "prvom LGBT vrtiću" u Njemačkoj", *Raskrinkavanje.me*, 14.10.2022.

³⁵ Tijana Velimirović, "Češka ne misli da se EU raspada", *Raskrinkavanje.me*, 10.03.2020.

³⁶ Marko Vukajlović, "Poziv na oprez nije isto što i najava katastrofe u Evropi", *Raskrinkavanje.me*, 07.12.2022.

³⁷ Marko Vukajlović, "Winter is coming: Hoće li biti struje u Francuskoj?", *Raskrinkavanje.me*, 07.12.2022.

³⁸ Dragan Koprivica, "EU nije zabranila već ograničila izvoz medicinske opreme", *Raskrinkavanje.me*, 24.03.2020.

³⁹ Tijana Velimirović, "Zemlje EU nijesu zabranile humanitarne letove iz Rusije do Italije", *Raskrinkavanje.me*, 07.04.2020.

⁴⁰ Milica Kovačević, "EU nije prijetila Srbiji", *Raskrinkavanje.me*, 12.05.2020.

⁴¹ Milica Kovačević, "Čipovanje ljudi nije uslov članstva u EU", *Raskrinkavanje.me*, 25.05.2020.

krštavanje djece⁴², a Srbima zabranjuje čak i da koriste riječi "Božić" i "krsno ime".⁴³ U novije vrijeme prisutan je narativ o nedozvoljenom miješanju EU u politička pitanja u Crnoj Gori, gdje se evropski izvjestioci za Crnu Goru kontinuirano označavaju kao "plaćenici"⁴⁴, a EU optužuje da je zabranila prosrpskim strankama učešće u Vladi Crne Gore.⁴⁵

Anti-NATO narativi su izrazito prisutni u crnogorskom dezinformacionom ekosistemu već cijelu deceniju, od trenutka kad je Crna Gora krenula u pristupanje ovoj alijansi. Nebrojeno puta do sada su se plasirale dezinformacije o navodnim NATO bazama u Crnoj Gori, koje "nikome ne mogu služiti na čast".⁴⁶ Različitim protestima se pripisivao anti-NATO karakter⁴⁷, objavljivane su dezinformacije o tome da NATO napuštaju brojne važne članice - SAD⁴⁸, Turska⁴⁹,

⁴² Milica Kovačević, "Novi krug laži o zabrani krštenja djece po nalogu EU", *Raskrinkavanje.me*, 19.04.2020.

⁴³ Darvin Murić, "EU nije zabranila Srbima da koriste riječi 'Božić' i 'krsno ime'", *Raskrinkavanje.me*, 08.12.2021.

⁴⁴ Darvin Murić, "Picula nije naredio raspuštanje Skupštine, niti to može učiniti", *Raskrinkavanje.me*, 12.09.2022.

⁴⁵ Darvin Murić, "EU nije zabranila prosrpskim strankama da uđu u Vladu Crne Gore", *Raskrinkavanje.me*, 02.11.2021.

⁴⁶ Darvin Murić, "Nove (stare) dezinformacije o NATO bazama u Crnoj Gori", *Raskrinkavanje.me*, 05.03.2021.

⁴⁷ Nina Đuranović, "Antivladini, ne anti-NATO ili anti-američki protesti u Moldaviji", *Raskrinkavanje.me*, 12.10.2022.

⁴⁸ Milica Bogdanović, "SAD ne napušta NATO, konflikt ne izbija u CG", *Raskrinkavanje.me*, 23.10.2019.

⁴⁹ Marko Vukajlović, "Manipulacije naslovom: Turska nije pokrenula kampanju za povlačenje iz NATO", *Raskrinkavanje.me*, 05.07.2022.

Francuska⁵⁰, a da su SAD ponudile Rusiji članstvo u organizaciji.⁵¹ U kontekstu rata u Ukrajini NATO savez često je na meti teoretičara zavjera kao neizostavan dio priče o biološkom naoružanju.⁵² U lokalnom kontekstu dezinformacije se obično pojačavaju u periodu godišnjica NATO intervencije u SRJ, pa smo imali primjere da se nepovezani događaji opisuju kao proslave "NATO agresije"⁵³. Pomoć kontrahibridnih stručnjaka iz NATO crnogorskoj Vladi opisivana je kao rat protiv srpske crkve i vjernika.⁵⁴

Gdje je NATO, tu su i Sjedinjene Američke Države, koje su gotovo svakodnevna meta tvoraca antizapadnih narativa. SAD su, standardno, neprijatelj slobodnog svijeta iskazanog u Rusiji, Bjelorusiji i srpstvu. I prije početka sukoba u Ukrajini SAD su optuživane za proizvodnju biološkog oružja u Ukrajini⁵⁵, da bi taj narativ nakon ruske agresije postao jedan

⁵⁰ Darvin Murić, "Marin Le Pen nije najavila izlazak Francuske iz NATO-a ako pobijedi na izborima", *Raskrinkavanje.me*, 16.04.2022.

⁵¹ Jelena Gardović, "SAD nije ponudila Rusiji ulazak u NATO", *Raskrinkavanje.me*, 13.01.2022.

⁵² Nina Đuranović, "Neprovjerljive tvrdnje bez dokaza: NATO, ptice i biološki rat", *Raskrinkavanje.me*, 01.09.2022.

⁵³ Darvin Murić, "Slavlje na godišnjicu bombardovanja posvećeno sportistima a ne "NATO agresiji", *Raskrinkavanje.me*, 26.03.2021.

⁵⁴ Tijana Velimirović, "NATO tim bio u Crnoj Gori, ali ne da bi obarao sajtove", *Raskrinkavanje.me*, 28.01.2020.

⁵⁵ Tijana Velimirović, "SAD ne proizvode u Ukrajini oružje za masovno uništenje", *Raskrinkavanje.me*, 06.05.2020.

od najdominantnijih⁵⁶. U interpretacijama dezinformatora Amerika u isto vrijeme i kupuje trećinu Ukrajine⁵⁷, i napušta ovu zemlju⁵⁸. Želje o propasti Amerike pretvaraju se u članke u kojima je napuštaju savezne države⁵⁹, američki izbori se predstavljaju kao pokradeni⁶⁰ i manipulisani⁶¹, a posebno je intenzivan narativ koji američkog predsjednika Bajdena nastoji prikazati neuračunljivim⁶².

Uticaj ovih dezinformacija može se već vidjeti u rezultatima istraživanja javnog mnjenja, koji pokazuju da su popularnost Rusije i Kine često na nivou one koju uživa Evropska unija, te da jedan broj građana opravdava određene autoritarne prakse, a ekonomski razvoj favorizuje u odnosu na razvoj demokratije.

⁵⁶ Marko Vukajlović, "Još jedan krug dezinformacija o američkim biolaboratorijama u Ukrajini", *Raskrinkavanje.me*, 02.06.2022.

⁵⁷ Marko Vukajlović, "Nema dokaza da su Amerikanci kupili trećinu obradivog zemljišta Ukrajine", *Raskrinkavanje.me*, 02.08.2022.

⁵⁸ Marko Vukajlović, "Da li Amerika zaista napušta Ukrajinu i Zelenskog?", *Raskrinkavanje.me*, 10.08.2022.

⁵⁹ Milica Kovačević, "Devet američkih država nije proglasilo nezavisnost", *Raskrinkavanje.me*, 27.04.2020.

⁶⁰ Darvin Murić, "Izbori u SAD i manipulacije: Andal umro u toku glasanja, San Francisko tradicionalno uz Demokrate", *Raskrinkavanje.me*, 11.11.2020.

⁶¹ Darvin Murić, "Uobičajna procedura u Americi predstavljena kao „izborna manipulisanje", *Raskrinkavanje.me*, 14.11.2022.

⁶² Marko Vukajlović, "Deduška Džo: Mašina za gafove – magnet za laži", *Raskrinkavanje.me*, 25.08.2022.

Slučaj 5: Podsticanje diskriminacije LGBTIQ osoba

Nije tajna da sve ono što je drugačije u Crnoj Gori nailazi na osudu jednog dijela javnosti. To su najbolje na svojoj koži osjetili pripadnici LGBTIQ populacije, koji se godinama bore za makar jedan dan mirne šetnje pod otvorenim nebom. Godinama su to i postigli. Više ne moraju da izbjegavaju kame-nice na ulici, ali u onlajn prostoru stvari se kreću nešto spori-je. Crnogorski Ustav i zakoni zabranjuju diskriminaciju po bilo kom osnovu, a ovi dezinformativni narativi konstantno pod-ističu mržnju i diskriminaciju prema LGBTIQ osobama.

Tako su se na društvenim mrežama su se pojavile fotografi-je⁶³, koje preko leđa Povorke ponosa udaraju na tzv. "komit-sku" stranu u polarizovanom crnogorskom društvu. Stavlja-njem LGBTIQ predznaka, namjera je valjda bila da se neko unizi. Međutim, u jednom od tih slučajeva ubrzo je doka-zano⁶⁴ da se radi o manipulaciji, da je originalna fotografija nastala par godina prije, te da je i sam narativ neukusan.

⁶³ Crnogorski heroji, Facebook stranica, 17.10.2021. Dostupno na: <https://www.facebook.com/Crnogorski.Trgovac/posts/534267027961279>

⁶⁴ Darwin Murić, "Zloupotreba fotografije sa Povorke ponosa", *Raskrinkavanje.me*, 19.10.2021.

Na istom fonu su i napadi na mitropolita Crnogorske pra-voslavne crkve, Mihaila, koji je dobio stranicu na Fejsbuku. Lažni Mihailov profil⁶⁵ često dijeli montirane sadržaje, sa manje-više istim epilogom: vjenčava gej parove⁶⁶. Na kra-ju je reagovala⁶⁷ i sama CPC, demantujući te navode. Naj-problematičnije u cijelom narativu oko Mihaila i gej parova su poruke mržnje u komentarima na društvenim mrežama, gdje su pripadnici LGBTIQ populacije okarakterisani kao "sotone", "demoni", "kastizi i đavoli".

Homofobne dezinformacije nalaze svoj put do crnogorske publike raznim kanalima i primamljujućim naslovima. Tako su transrodne pripadnice švedske, novozelandske, austra-lijske i kanadske vojske obrele⁶⁸ u "ulozi" NATO oficira. Me-diji su propustili da navedu da je fotografija (ponovo) na-stala godinama ranije, te da je sa konferencije posvećene kampanji za omogućavanje transrodnim trupama da služe u američkim vojnim snagama. I, da. Rodni identitet za služe-nje vojsci nije prepreka u 18 zemalja⁶⁹, od čega je 11 u NATO.

⁶⁵ Tijana Velimirović, "Profesionalnim fotošopom do novog kruga laži sa lažnog profila mitro-polita CPC", *Raskrinkavanje.me*, 24.11.2021.

⁶⁶ Marko Vukajlović, "Mitropolit CPC ne blagodari gej parove", *Raskrinkavanje.me*, 05.09.2022.

⁶⁷ Crnogorska pravoslavna crkva, Instagram nalog, 24.11.2021. Dostupno na: <https://www.instagram.com/p/CW/ps-fjojGj/>

⁶⁸ "Ne zna se ko je muško ko žensko: Pogledajte kako izgleda skup NATO oficira", *Vaseljanska*, 19.10.2020.

⁶⁹ Paul LeBlanc, "The countries that allow transgender troops to serve in their armed forces", *CNN*, 27.07.2022.

Homoseksualnost se nerijetko u izlivima mržnje predstavlja kao bolest, a u slučaju izbijanja epidemije majmunskih boginja pripadnici LGBTIQ populacije su targetirani kao njeni uzročnici i prenosioci⁷⁰, što je podsjetilo na širenje histerije već viđeno 80-ih godina kada su gej muškarci stigmatizovani kao prenosioci side.

U medijima su je prisutan i narativ koji se opisuje kao "heteroaktivizam" i zaštita prava "prirodne porodice". Objavljuju se dezinformacije o promociji LGBTIQ "ideologije" u školama⁷¹ i vrtićima⁷². Regionom se prolomio naslov⁷³ da je jedna srpska majka u Njemačkoj morala da plati visoku kaznu jer sinu nije htjela da obuče haljinu, odnosno da obuče nešto što nosi "suprotan pol", a šta je navodno zahtijevala škola. Istina je bila drugačija. Cijela situacija se dešavala uoči Europrajda u Beogradu i majka je po sopstvenom priznanju⁷⁴ – izmanipulisana i istrgnuta iz konteksta. Kaznu jeste platila, ali ne zbog toga što je odbila da djetetu obuče haljinu, već zbog neopravdanog odsustva iz škole.

⁷⁰ Goran Delić, "Tabloidi i homofobija: Majmunske boginje kao "gej bolest", *Raskrinkavanje.me*, 01.06.2022.

⁷¹ Milica Bogdanović, "Bajatom pričom "poraziće gej lobi", *Raskrinkavanje.me*, 30.10.2019.

⁷² Darwin Murić, "Netačni navodi o "prvom LGBT vrtiću" u Njemačkoj", *Raskrinkavanje.me*, 14.10.2022.

⁷³ "Evropske vrednosti": Dečak nije obukao haljinu, kazna 263 evra", *In4s*, 21.08.2022.

⁷⁴ Marko Vukajlović, "Slučaj "sestra Milka": Njemačka ne primorava dječake da u školu dolaze u haljinici", *Raskrinkavanje.me*, 05.09.2022.

Slučaj 6: Učutkivanje ženskih glasova

Žene u Crnoj Gori pravo glasa imaju od 1946. godine, kada je Ustav FNRJ propisao da su one "ravnopravne s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno-političkog života".⁷⁵ U Jugoslaviji je 1951. godine započeta dekriminalizacija abortusa, a Ustav iz 1974. godine je ženu konačno učinio gospodaricom svoga tijela, zaštitivši slobodu rađanja koja je mogla biti ograničena samo i jedino radi zaštite zdravlja⁷⁶. Pravo koje su drugarice izborile u prvoj polovini 20. vijeka u digitalnom dobu mora se braniti od retrogradnih politika potpomognutih dezinformacijama i propagandom.

Prava žena su u Crnoj Gori konstantno na udaru dezinformacija i negativne propagande, a političarke, aktivistkinje, novinarke i druge istaknute žene u javnom životu su u posljednjih nekoliko godina postale glavna meta seksualizovanog i mizoginog digitalnog nasilja.

⁷⁵ Kalendar, Muzej žena Crne Gore. Dostupno na: <https://www.muzejzena.me/kalendar.45.kalendar.html>

⁷⁶ Paula Petričević, "Abortus i rodno zasnovani govor mržnje", *Centar za istraživačko novinarstvo Crne Gore*, 06.06.2022.

Političarke u Crnoj Gori osim uvreda, prijetnji i govora mržnje, često su meta i dezinformacija kojima je cilj njihova diskreditacija. Dezinformacije su uvijek genderizovane, ženama se izmišlja "nemoralna" prošlost, razvlače se njihovi porodični odnosi, pripisuju im se estetske intervencije, a za energični politički nastup im se dodjeljuju psihijatrijske dijagnoze⁷⁷. Prema istraživanjima on-line ili internet nasilje prepoznaje svaka četvrta političarka u Crnoj Gori.⁷⁸

Žensko i osnovno ljudsko pravo na abortus najčešća je meta dezinformacija. Tema se naročito aktuelizirala nakon odluke američkog Vrhovnog suda da ukine presudu na osnovu koje je abortus legalizovan na teritoriji cijelih SAD prije gotovo 50 godina. Kao da šteta nije dovoljno velika, mediji su pohrlili da objave dezinformaciju da je abortus zabranjen u svim savezanim državama, što nije tačno.⁷⁹ Presudom se oduševila Srpska pravoslavna crkva⁸⁰, a njen je predstavnik širio sa javnog servisa neutemeljene tvrdnje iz oblasti genetike i medicine i uvjeravao nas da nije sve u tijelu žene njeno⁸¹.

⁷⁷ Milica Kovačević, Radoje Cerović, Mreža dezinformacija u Crnoj Gori: Vidimo li stona u proštoriji?, *Centar za demokratsku tranziciju*, 2022.

⁷⁸ Nataša Vuković, Ivana Raščanin, Nasilje nad ženama u politici, *UNDP*, 2021.

⁷⁹ Darwin Murić, "Dezinformacije o zabrani abortusa u Americi", *Raskrinkavanje.me*, 28.06.2021.

⁸⁰ Milica Krgović, "Mitropolit Joanikije o inicijativi da se poništi pravo na abortus u SAD: Glas razuma iz američkog suda", *Dan online*, 10.05.2022.

⁸¹ "Perović: O trudnoći po incestu i silovanju nemamo generalni stav, abortus je grijeh, u tijelu žene nije sve njeno", *Portal Analitika*, 16.05.2022.

Kao uticajan činilac u društvu, religijske organizacije svako imaju pravo da izraze svoje mišljenje iz rakursa dogme, ali njihovi stavovi o nauci nijesu relevantni, a nijesu ni tačni.

Slučaj 7: Okupljanja obojena neistinama

Iako je pravo slobodnog okupljanja nešto što demokratija i Ustav Crne Gore garantuju, pojedinci, grupe, ali i mediji su u više navrata dezinformisanjem javnosti direktno pokušali ugroziti to pravo, stvoriti tenzije kojima se mogla ugroziti bezbjednost učesnika okupljanja, ali i izazvati šire sukobe u državi.

Tokom trajanja takozvanih protestnih litija koje je Srpska pravoslavna crkva (SPC) organizovala u Crnoj Gori neistine o litijama su se nizale i to sve uz prijetnju da izazovu još veće probleme u već destabilizovanoj državi. Producenti dezinformacija uglavnom su bili iz regionalni tabloidi i desničarski portali. Najavljivane su zabrane okupljanja⁸² a zabrane okupljanja zbog pandemije su tumačene kao zabrana pro-

⁸² Tijana Velimirović, "Nema zaraze ni zabrane litija", *Raskrinkavanje.me*, 20.02.2020.

testa u organizaciji crkve⁸³, objavljivane su netačne tvrdnje o hapšenjima⁸⁴, širen je strah kroz lažne vijesti o planovima o izazivanju nereda⁸⁵, angažovanju kriminalaca obučenih u policijske uniforme kako bi se litije zaustavile⁸⁶, priprema za izvođenje vojske na ulice⁸⁷. Jedna dezinformacija⁸⁸ se ipak izdvaja, po potencijalu da izazove sukob – a to je slučaj navodnog policijskog nasilja nad majkom i njenim djetetom, za koji je iskorišćena fotografija povrijeđenog dječaka s interneta, kome su manipulatori dali izmišljenu biografiju i sudbinu. Crna Gora je tad zabilježila i prvo hapšenje novinara zbog lažnih vijesti, odnosno, kako je tada obrazloženo, zbog izazivanja panike i nereda.⁸⁹

Na talasu litija promijenjena je vlast u Crnoj Gori, ali kako „crkvena epizoda“ u politici nije završena smjenom vlasti i zamjenama uloga – uslijedila su nova okupljanja, ovoga puta protiv ustoličenja novog mitropolita SPC Joanikija Mićovića na Cetinju. U nikad većim tenzijama u državi i momentu kada se tražila posebna doza odgovornosti od me-

⁸³ Tijana Velimirović, "U Crnoj Gori nijesu zabranjene samo litije", *Raskrinkavanje.me*, 04.07.2020.

⁸⁴ Tijana Velimirović, "Nijesu hapšeni organizatori litija", *Raskrinkavanje.me*, 03.03.2020.

⁸⁵ Tijana Velimirović, "Širenje straha od nereda na litijama", *Raskrinkavanje.me*, 05.03.2020.

⁸⁶ Tijana Velimirović, "Zatvorenici iz Spuža neće napasti litije", *Raskrinkavanje.me*, 27.02.2020.

⁸⁷ Tijana Velimirović, "Ne spremaju vojsku za napad na litije", *Raskrinkavanje.me*, 10.03.2020.

⁸⁸ Milica Kovačević, "Opasna lažna vijest o povrijeđenom dječaku", *Raskrinkavanje.me*, 15.03.2020.

⁸⁹ Ivan Čadenović, Biljana Nikolić, "Određeno zadržavanje: Novinarka FOS-a osumnjičena za izazivanje panike i nereda", *Vijesti online*, 05.01.2020.

dija, pojedine medijske kuće su, uz nesebičnu pomoć iz Vlade i njenih funkcionera objavili dezinformacije koje, na sreću, crnogorsko društvo nije platilo onoliko koliko je moglo. Tako je portal Vijesti ranim jutarnjim časovima, na dan ustoličenja, pozivajući se na informacije iz kabineta tadašnjeg predsjednika Vlade Zdravka Krivokapića, objavio informaciju da je na policiju bačen Molotovljevi koktel, što je navodno bilo okidač za akciju policije kojom su demonstranti rastjerani. Ta informacija je brzinom svjetlosti obišla skoro sve regionalne portale. Upravo su Vijesti prve demantovale ovakvu tvrdnju i to uključenjem sa terena kada je njihova reporterka saopštila da nije vidjela bacanje Molotovljevi koktela. Ni i više od godinu dana od incidenta javnost od nadležnih organa nije dobila objašnjenja o ovoj dezinformaciji⁹⁰. Slučaj „koktela“ nije bio jedina iskra koja je u tim momentima mogla napraviti požar. Televizija Crne Gore je objavila da je na Cetinju pucano na policiju. RTCG se kasnije pozivala i na zvanične potvrde iz Uprave policije, ali i dalje bez konkretnog imenovanja izvora. Iako su se tog dana na Cetinju čuli pucnji, dokaza da je bilo koji od njih bio uperen ka policiji nema do danas.⁹¹

⁹⁰ Milica Kovačević, "Hronologija dezinformisanja: Slučaj Molotovljevi koktela", *Raskrinkavanje.me*, 10.09.2020.

⁹¹ Milica Kovačević, "Hronologija dezinformisanja: Ko to tamo puca?", *Raskrinkavanje.me*, 22.09.2021.

I dok su se prilike u Crnoj Gori za nijansu smirile, krenula je agresija Rusije na Ukrajinu. Dio građana je stao na stranu Ukrajine organizujući skupove u znak podrške napadnutoj zemlji. Ipak, dio građana i medija koji podržavaju rusku invaziju je jeftinim trikovima i dezinformacijama pokušao da ih proglasi nacistima. Kroz fotošop su demonstrantima na Cetinju podmetani nacistički simboli⁹², a protestna šetnja u Podgorici je zbog pokliča „slava Ukrajini“, kroz dezinformisanje, nazvan „časom fašizma na otvorenom⁹³“. Proruskim medijima su se priviđali fašistički simboli⁹⁴ tokom jedne od narednih šetnji u znak podrške Ukrajini, manipulišući pritom i temom ko je zapravo organizator protesta.

⁹² Goran Delić, "Cetinjani nisu istakli nacističke simbole tokom skupa podrške Ukrajini", *Raskrinkavanje.me*, 04.04.2022.

⁹³ Marko Vukajlović, "Slava Ukrajini" nije fašistički slogan", *Raskrinkavanje.me*, 06.05.2022.

⁹⁴ Jelena Gardović, "Manipulacija protestom: Ko je organizator i čiji su simboli?", *Raskrinkavanje.me*, 07.04.2022.

Slučaj 8: Izazivanje nacionalne i vjerske mržnje

Etnonacionalne i vjerske podjele u Crnoj Gori, kao i na Balkanu, sastavni su dio javnog, političkog diskursa, zbog čega su ove teme naročito podložne manipulacijama. Različiti akteri, sa interesom da utiču, ugroze ili destabilizuju demokratske procese, upravo te teme i koriste za ostvarivanje nacionalnih ciljeva. U borbi dezinformacijama, žrtve su građani.

Lažne vijesti takvog karaktera urušavaju građanski koncept društva i rasplamsavaju nacionalnu netrpeljivost. Narativ o izopštenosti i marginalizaciji jednog dijela stanovništva je konstantna matrica dezinformatora. U medijskom prostoru su tako svoje mjesto našle i navodne izjave Mila Đukanovića da Srbe treba protjerati^{95 96}. Netačne vijesti da su pripadnici Vojske Crne Gore dobili otkaz zbog srpske nacionalnosti,

⁹⁵ Marko Vukajlović "Nema dokaza da je Đukanović prijetio manjinskim narodima u Baru", *Raskrinkavanje.me*, 02.11.2022.

⁹⁶ Tijana Velimirović, "Cvijet Srebrenice nije simbol kojim se Srbi krive za genocid, niti je Đukanović napisao da su Srbi ubili evropsku civilizaciju", *Raskrinkavanje.me*, 12.07.2021.

kao i da Dritan Abazović⁹⁷ odjeknule su⁹⁸ Na drugoj strani, mediji su objavljivali dezinformacije da srpski zvaničnici deset godina nijesu posjetili Crnu Goru⁹⁹, pravi se drama oko dekoracije kafica u kome je srbijanska jedna od mnoštva dekorativnih zastava¹⁰⁰, a Srbi se prikazuju kao divljaci koji su sipekli i pojeli kengura¹⁰¹. Evidentno je da se ovakve dezinformacije objavljuju sa tendencijom evociranja starih sukoba, produbljivanja razlika i rasplamsavanja nacionalne netrpeljivosti.

Narativ o "Velikoj Albaniji", jedan je od najzastupljenijih u javnom diskursu. Dok visoki zvaničnici iz Prištine i Tirane negiraju navode o hipotetičkom projektu, mediji učestalo plasiraju navode o podršci, odnosno da je predsjednik Crne Gore podržao stvaranje Velike Albanije¹⁰², a da je gradonačelnik opštine Tuzi demonstrirao rukama dvoglavog orla¹⁰³.

⁹⁷ Goran Delić, "Srpski mediji u ofanzivi – Dritan ne "hapsi Srbe", *Raskrinkavanje.me*, 10.02.2022.

⁹⁸ Milica Kovačević, "Iz Vojske nijesu otpušteni zaposleni srpske nacionalnosti", *Raskrinkavanje.me*, 27.05.2020.

⁹⁹ Jelena Gradović, "U zvanične posjete Crnoj Gori dolazili su brojni srpski zvaničnici", *Raskrinkavanje.me*, 13.06.2022.

¹⁰⁰ Darwin Murić, "Ni Leskovac, ni Srbija: Na stolovima u budvanskom kaficu zastave svih država, ne samo srpska", *Raskrinkavanje.me*, 06.06.2021.

¹⁰¹ Darwin Murić, "Srbi nijesu oteli i ispekli dva kengura u znak odmazde zbog Novaka Đokovića", *Raskrinkavanje.me*, 14.01.2022.

¹⁰² Darwin Murić, "Milo Đukanović nije rekao da podržava stvaranje "Velike Albanije", *Raskrinkavanje.me*, 06.09.2021.

¹⁰³ Milica Bogdanović, "Dvoglavni orao u opštini Tuzi", *Raskrinkavanje.me*, 17.11.2019.

Netačnim informacijama poput tvrdnje da nam prijete opasnost od prekrajanja granica i mogućnost da nam Albanija "otme" dio mora¹⁰⁴, intezivno siju netolerantan odnos prema albanskom narodu.

Pomjerale su se granice i između Bosne i Hercegovine i Crne Gore, u skladu sa željama dezinformatora¹⁰⁵, a kao prijetnju su predstavljali i povratnike iz Sirije, "džihadiste" koji će voditi krvave sukobe na Balkanu¹⁰⁶.

U medijima se takođe gradio narativ i objavljivane su informacije koje su doprinosile širenju nacionalne netrpeljivosti, a primjeri su razni – od izvještavanja o nasilju u staračkom domu, istučiću nacionalnost nasilnika, koja je pritom netačna informacija¹⁰⁷, do banalne vijesti koja međunarodne standardne obilježavanja aerodroma predstavljaju kao elemente "šahovnice na podgoričkom aerodromu Špiro Mugoša"¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Tijana Velimirović, "Tabloidna razgraničenja: Albanija nije uzela dio mora Crnoj Gori, niti je Hrvatska otela Prevlaku", *Raskrinkavanje.me*, 20.07.2021.

¹⁰⁵ Milica Kovačević, "Klikbejt o promjeni granice između Crne Gore i BiH", *Raskrinkavanje.me*, 04.08.2020.

¹⁰⁶ Tijana Velimirović, "Dezinformacije o pojavi džihadista na Kosovu", *Raskrinkavanje.me*, 13.09.2021.

¹⁰⁷ Marko Vukajlović, "Nasilje, nacionalizam i laži: Slučaj maltretiranja u staračkom domu na Kosovu", *Raskrinkavanje.me*, 03.11.2022.

¹⁰⁸ Nina Đuranović, "Medijima se prividaju šahovnice na aerodromu "Špiro Mugoša", *Raskrinkavanje.me*, 16.11.2022.

Ovakve dezinformacije podrivaju sami koncept građanske i multikulturalne države, polarizujući društvo i predstavljajući Crnu Goru nemogućim mjestom za zajednički život.

Slučaj 9: Podrivanje povjerenja

Dezinformacije polarizuju društvo u pogledu važnih društveno-političkih pitanja, podrivajući percepciju i povjerenje građana u državne institucije. A kako mogu ugroziti i javno zdravlje, uvjerali smo se tokom epidemije korona virusa.

Medijski prostor su, od početka epidemije, ispunile tvrdnje da sastav vakcina nije poznat¹⁰⁹, ali i da izazivaju neobične nuspojave¹¹⁰. Informacije da mijenjaju DNK strukturu¹¹¹, sa- drže čip¹¹² ili predstavljaju svojevrsno biološko oružje¹¹³, koje

¹⁰⁹ Milica Kovačević, "Sastav lijekova i vakcina nije tajna i može se jednostavno provjeriti", *Raskrinkavanje.me*, 26.05.2020.

¹¹⁰ Nina Đuranović, "Nema dokaza da su vakcine uzrok neobično dugih krvnih ugrušaka", *Raskrinkavanje.me*, 06.10.2022.

¹¹¹ Tijana Velimirović, "Ne, vakcina ne mijenja DNK", *Raskrinkavanje.me*, 08.09.2021.

¹¹² Darwin Murić, "Sto puta ponovljena laž ne postaje istina: Vakcina ne sadrži čip", *Raskrinkavanje.me*, 23.07.2021.

¹¹³ Darwin Murić, "Antivakseri ne odustaju – vakcina nije biološko oružje", *Raskrinkavanje.me*, 17.06.2021.

utiču na reprodukciju¹¹⁴, a da je krajnji cilj vakcina zapravo smanjenje populacije¹¹⁵, neminovno su uticale na proces imunizacije u Crnoj Gori. Naročito kada dezinformacije dosegnu javni servis, izlažući sve generacije stanovništva neprovjerenim informacijama i na taj način utičući na njihove buduće odluke.¹¹⁶

Bez navođenja dokaza, mediji i korisnici društvenih mreža su uspostavljali dijagnoze brojnim poznatim ličnostima, najčešće sportistima, konstatujući da su preminuli zbog kovi- da i vakcine.¹¹⁷ Posljedično, pojedinama je bio prihvatljiviji lijek za liječenje parazita kod životinja¹¹⁸, nego vakcine za koje su testirane i postoje naučni dokazi o efikasnosti u borbi protiv korona virusa.

Rezultati istraživanje javnog mnjenja¹¹⁹, sprovedenog sredi- nom 2021. godine, pokazali su da je najčešći razlog zbog

¹¹⁴ Tijana Velimirović, "Koronu opet predstavljaju kao projekat, a vakcinu kao sredstvo za sma- njenje populacije", *Raskrinkavanje.me*, 24.11.2020.

¹¹⁵ Tijana Velimirović, "Koronu opet predstavljaju kao projekat, a vakcinu kao sredstvo za sma- njenje populacije", *Raskrinkavanje.me*, 24.11.2020.

¹¹⁶ Darwin Murić, "Lažni podaci o broju zaraženih i vakcinisanih u Crnoj Gori", *Raskrinkavanje.me*, 19.08.2021.

¹¹⁷ Tijana Velimirović, "Kompilacija laži: Kolabiranje sportista nema veze sa vakcinom", *Raskrin- kavanje.me*, 31.01.2022.

¹¹⁸ Jelena Gardović, "Porasla potražnja za lijekom Ivermektin u regionu: „Dolaze, raspituju se, ali ne prodajemo lijekove za životinje ljudima", *Raskrinkavanje.me*, 20.01.2022.

¹¹⁹ "Stavovi građana Crne Gore o koronavirusu - Trend podaci januar-jul 2021", *UNICEF*, 2021.

kog se građani ne bi vakcinisali zabrinutost da je vakcina prebrzo prošla kroz klinička ispitivanja, što uz visok procenat građana koji vjeruju u teorije zavjere¹²⁰ čini plodno tlo za "posađivanje" narativa o štetnosti vakcine. Procenat vakcinisanih građana u prvim mjesecima imunizacije je zaista bio izrazito nizak.^{121 122}

Osim zdravstvenog sistema i institucija nadležnih za osiguravanje javnog zdravlja stanovništva, na udaru dezinformacija su se našle i druge institucije sistema. Regionalni mediji su neprekidno objavljivali netačne navode o aktivnostima policije tokom održavanja litija i usvajanja Zakona o slobodi vjeroispovjesti. Tako su javnost izvijestili da crnogorska policija hapsi vjernike ispred hrama¹²³, da je pretukla jednu građanku tokom protesta u Pljevljima¹²⁴, što je kasnije Savjet za građansku kontrolu rada policije demantovao. Vojska Crne Gore je takođe bila objekat dezinformacija¹²⁵, a u zavisnosti od aktuelne situacije, njihov kontekst je bio prilagođavan¹²⁶.

¹²⁰ "Stavovi građana Crne Gore o dezinformacijama i teorijama zavjere o koronavirusu i vakcinama", *UNICEF*, 2021.

¹²¹ Adel Omeragić, "Crna Gora vodeća po broju oboljelih i hospitalizovanih od COVID-19: Vakcinisano tek oko jedan odsto stanovništva", *Agencija Anadolija*, 23.03.2021.

¹²² Srđan Jaknković, "Skepsa obara vakcinaciju u Crnoj Gori", *Slobodna Evropa*, 16.04. 2021.

¹²³ Tijana Velimirović, "Policija nije hapsila vjernike dan uoči Uskrsa", *Rasrinkavanje.me*, 21.04.2020.

¹²⁴ Tijana Velimirović, "Žena na protestu nije pretučena", *Rasrinkavanje.me*, 14.05.2020.

¹²⁵ Tijana Velimirović, "Lažna vijest o aktivnostima vojske i policije", *Rasrinkavanje.me*, 16.05.2020.

¹²⁶ Tijana Velimirović, "Manipulisanje činjenicama o podršci Vojske Crne Gore SPC", *Rasrinkavanje.me*, 08.07.2020.

U dinamičnim političkim previranjima, razne teorije zavjera o formiranju izvršna vlasti¹²⁷ su takođe doprinosile manjem stepenu povjerenja građana.¹²⁸

Uticaj netačnih informacija, prema principu Mandela efekta, dugoročno ostavljaju veće posljedice i opstaju duže u kolektivnom pamćenju građana. Upravo ovom publikacijom nastojimo ukazati na njihove razmjere.

Slučaj 10: Izostanak institucionalnog odgovora

Važeći propisi u Crnoj Gori ne prepoznaju pojavu „lažnih vijesti“, niti je bio zapažen trud nadležnih organa da ponude sistemsko rješenje za suzbijanje dezinformacija. Sve do početka 2020. godine, kada je država na ovaj problem odgovorila represivnim mjerama i nazadnim zakonskim rješenjem.

¹²⁷ Nina Đuranović, "Teorije zavjere o budućnosti Vlade", *Rasrinkavanje.me*, 12.08.2022.

¹²⁸ "Svega 18 odsto građana podržava postojeću Vladu bez rekonstrukcije, dok je povjerenje u političke institucije na najnižem nivou", *PR Centar*, 14.12.2021.

Troje novinara je privedeno i zadržano u pritvoru zbog lažnih vijesti, i to na osnovu nedovoljno preciznog člana Krivičnog zakonika Crne Gore. Zbog krivičnog djela izazivanja panike i nereda, novinarka FOS portala je uhapšena nakon što je objavila da će specijalne snage kosovske policije Rosu pomagati crnogorskoj policiji na Badnji dan¹²⁹. Nedugo poslije toga su uhapšeni i urednici portala Borba i In4s zbog informacije da se u Vili Gorica dogodila eksplozija.¹³⁰

Bez definisanja lažnih vijesti u Krivičnom zakoniku i uz ostavljanje prostora za fleksibilna tumačenja šta zapravo podrazumijeva izazivanje panike i nereda, Crna Gora je sve dalje od međunarodnih standarda kojima deklarativno teži. Akcija za ljudska prava ukazala je da je hapšenje novinara u krivičnom postupku nedopustivo s aspekta evropskog standarda slobode izražavanja, koji mjeru lišavanje slobode dopušta samo ukoliko sporni medijski sadržaj uključuje govor mržnje ili poziv na nasilje¹³¹

¹²⁹ Ivan Čadenović, Biljana Nikolić, "Određeno zadržavanje: Novinarka FOS-a osumnjičena za izazivanje panike i nereda", *Vijesti online*, 05.01.2020.

¹³⁰ Predrag Tomović, "U Crnoj Gori ponovo privođenja zbog objavljivanja lažnih vijesti", *Slobodna Evropa*, 13.01.2020.

¹³¹ "Povodom primjene krivičnog djela "izazivanje panike i nereda" i zatvaranja novinara tim povodom", *Akcija za ljudska prava*, 13.01.2020.

Osim novinara, u toku 2020. godine osjetljivih društveno-političkih previranja, procesuirano je i petoro građana zbog objavljivanja lažnih informacija na društvenim mrežama.¹³²

Suštinski „rezultati“ crnogorskog sistema i selektivno hapšenje novinara daleko su od efikasnog sredstva suprostavljanja dezinformacijama. Činjenica da se ni u jednom članu medijskih i drugih propisa koji se trenutno razmatraju ne pominje riječ dezinformacija ukazuje da Crna Gora nije voljna da prepozna lažne vijesti kao sistemski problem, a zatim i da pruži otpor.

CDT je prethodno upućivao predloge za zakonodavne i institucionalne promjene.¹³³ Jedna od njih je i inicijativa za pokretanje posebnog Fonda za podršku medijima u borbi protiv dezinformacija, koji bi opredjeljivanjem sredstava omogućio redakcijama obuku i finansiranje novinara, uvođenje novih alata i tehnologija za provjeru činjenica. Pasivni stav ostaje odlika nadležnih organa u borbi protiv dezinformacija.

¹³² "Vanredno stanje za slobodu izražavanja u Crnoj Gori", tekst Tee Gorjanc Prelević, izvršne direktorice HRA", *Akcija za ljudska prava*, 08.04.2020.

¹³³ "Država da pokrene borbu protiv dezinformacija", *Centar za demokratsku tranziciju*, 18.11.2020.